

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Γυναίκες και Παιδιά με Αναπηρία

Μια εισαγωγή στα
δικαιώματά τους

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΑΤΟΜΩΝ
ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ & ΧΡΟΝΙΕΣ ΠΑΘΗΣΕΙΣ, ΙΝ-ΕΣΑΜΕΑ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2022

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ: ΜΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥΣ

Αθήνα, 2022

ΕΚΔΟΣΗ:

Ινστιτούτο Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Αναπηρία & Χρόνιες Παθήσεις (IN- ΕΣΑμεΑ)

Δ/νση: Λεωφ. Ελ. Βενιζέλου 236, Τ.Κ. 16341, Ηλιούπολη
Τηλ.: 210 9946924 • E-mail: info@in-esamea.gr • Ιστοσελίδα: in-esamea.gr

Συγγραφέας: **Αντωνία Παυλή**

Επιστημονική επιμέλεια: **Ιωάννης Βαρδακαστάνης**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΝΤΥΠΟΥ & ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ:

Europraxis μ.ΙΚΕ

Δ/νση: Βέργας 4, Τ.Κ. 17673 Καλλιθέα
Τηλ.: 210 9521313 • Fax: 210 9521318
E-mail: info@euro-praxis.com • Ιστοσελίδα: euro-praxis.com

Η ελεύθερη πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του IN-ΕΣΑμεΑ, ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά του έργου, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του IN-ΕΣΑμεΑ. Το IN-ΕΣΑμεΑ διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η παρούσα έκδοση συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα, από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο), στο πλαίσιο της Πράξης «Προγράμματα Διά Βίου Εκπαίδευσης για την αναπηρία και υποστηρικτικές δράσεις», όπου δικαιούχος είναι το Ινστιτούτο Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Αναπηρία & Χρόνιες Παθήσεις (IN-ΕΣΑμεΑ) με κωδικό ΟΠΣ (MIS) 5133270.

Εντάσσεται στους Άξονες Προτεραιότητας: «7. Ανάπτυξη της διά βίου μάθησης και βελτίωση της συνάφειας της εκπαίδευσης και κατάρτισης με την αγορά εργασίας», «8. Βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας του εκπαιδευτικού συστήματος και της διά βίου μάθησης – Σύνδεση με την αγορά εργασίας στην Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας» και «9. Βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας του εκπαιδευτικού συστήματος και της διά βίου μάθησης – Σύνδεση με την αγορά εργασίας στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου», στον Θεματικό Στόχο: «10. Επένδυση στην εκπαίδευση και κατάρτιση για την απόκτηση δεξιοτήτων και στη διά βίου μάθηση», στην Επενδυτική Προτεραιότητα: «10iii. Βελτίωση της ισότιμης πρόσβασης στη διά βίου μάθηση για όλες τις ηλικιακές ομάδες στο πλαίσιο τυπικών, άτυπων και μη τυπικών δομών, αναβάθμιση των γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων του εργατικού δυναμικού και προώθηση ευέλικτων δυνατοτήτων μάθησης, μεταξύ άλλων μέσω του επαγγελματικού προσανατολισμού και της πιστοποίησης των αποκτώμενων προσόντων» και στον Ειδικό Στόχο: «1.1.1. Αύξηση της ποιότητας και της ελκυστικότητας της διά βίου μάθησης και της συμμετοχής σε αυτήν του πληθυσμού (16-66+ ετών), με πιστοποίηση προσόντων και διασύνδεση τυπικής, μη τυπικής και άτυπης μάθησης Αύξηση της συμμετοχής στη διά βίου μάθηση του πληθυσμού (16-66+ ετών), με πιστοποίηση προσόντων και διασύνδεση τυπικής, μη τυπικής και άτυπης μάθησης Αύξηση της συμμετοχής στη διά βίου μάθηση του πληθυσμού (16-66+ ετών), με πιστοποίηση προσόντων και διασύνδεση τυπικής, μη τυπικής και άτυπης μάθησης», του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	2
Εισαγωγικό σημείωμα	3
1. Οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία στο Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων	7
1.1 Εισαγωγή	7
1.2 Η Σύμβαση των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (CRPD)	9
1.3 Η Σύμβαση των ΗΕ για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (Σύμβαση των Γυναικών)	18
1.4 Η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης).....	20
1.5 Η Σύμβαση των ΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Σύμβαση του Παιδιού)	21
2. Γυναίκες και παιδιά με αναπηρία: Προκλήσεις και εμπόδια που θέτουν οι σύγχρονες κοινωνίες.....	24
2.1 Εισαγωγή	24
2.2 Διακρίσεις	25
2.3 Βία	27

2.4 Σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και δικαιώματα	29
2.5 Συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική ζωή.....	31
3. Διακρίσεις και Βία: Πρόληψη, εντοπισμός, αντιμετώπιση	33
3.1 Εισαγωγή	33
3.2 Διακρίσεις και γυναίκες και παιδιά με αναπηρία.....	34
3.3 Βία και γυναίκες και παιδιά με αναπηρία	39
3.4 Αντιμετωπίζοντας τα είδη διακρίσεων και τις μορφές βίας	44
Απαντήσεις δραστηριοτήτων	47
Προτεινόμενη βιβλιογραφία	48

Πρόλογος

Το παρόν εκπαιδευτικό εγχειρίδιο αποτελεί εκπαιδευτικό υλικό του Πακέτου Εργασίας (Π.Ε.) 1 **«Πρόγραμμα εκπαίδευσης αιρετών στελεχών και εργαζομένων του αναπηρικού κινήματος στο σχεδιασμό πολιτικής για θέματα αναπηρίας»** των υπο-έργων 1-5 με τίτλο **«Εκπαιδευτικά Προγράμματα Διά Βίου Μάθησης για τα άτομα με αναπηρία, χρόνιες παθήσεις και τις οικογένειές τους»**. Η Πράξη με τίτλο **«Προγράμματα Διά Βίου Εκπαίδευσης για την αναπηρία και υποστηρικτικές δράσεις»** με ΚΩΔ. ΟΠΣ (ΜΙΣ) 5133270, η οποία εντάσσεται στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα **«Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση»**, με δικαιούχο το ΙΝ-ΕΣΑμεΑ, αποτελεί τη νέα, καινοτόμα δράση διά βίου εκπαίδευσης για τα άτομα με αναπηρία, χρόνιες παθήσεις και τις οικογένειές τους στην Ελλάδα. Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και από Εθνικούς Πόρους.

Το ΙΝ-ΕΣΑμεΑ, το οποίο συνιστά τον επίσημο εκπαιδευτικό και ερευνητικό φορέα του αναπηρικού κινήματος της χώρας, μέσω της υλοποίησης της παρούσας συνδικαλιστικής εκπαίδευσης, αποσκοπεί στην ενίσχυση της συλλογικής ταυτότητας των ατόμων με αναπηρία, των ατόμων με χρόνιες παθήσεις και των οικογενειών τους, αλλά και της περαιτέρω ενεργούς εμπλοκής και συμβολής τους στον σχεδιασμό, την

εφαρμογή, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση των πολιτικών και των μέτρων που τα αφορούν. Με αυτόν τον τρόπο εφαρμόζεται η κεφαλαιώδης αρχή «Τίποτα για εμάς, χωρίς εμάς» και όλοι μαζί συμβάλλουμε στη διάδοση και υιοθέτηση της δικαιωματικής προσέγγισης της αναπηρίας, η οποία κατοχυρώθηκε με τη *Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες*.

Ιωάννης Βαρδακαστάνης

Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Αναπηρία & Χρόνιες Παθήσεις

Εισαγωγικό σημείωμα

Το παρόν εκπαιδευτικό εγχειρίδιο¹ επικεντρώνεται στις γυναίκες με αναπηρία, στις μητέρες παιδιών με αναπηρία και στα παιδιά με αναπηρία εξαιτίας των πολλαπλών προκλήσεων με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες/α στις σύγχρονες κοινωνίες λόγω τους συνδυασμού του φύλου, της παιδικής ηλικίας και της αναπηρίας τους. Αυτές οι πολλαπλές προκλήσεις έχουν ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τους από σημαντικούς τομείς του κοινωνικο-πολιτικού πλαισίου, όπως η εργασία, η εκπαίδευση, η

---

¹ Το οποίο αποτελεί μέρος μιας σειράς εγχειριδίων που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο του Πακέτου Εργασίας (Π.Ε.) 3 του υποέργου 6 της Πράξης «Προγράμματα Διά Βίου Εκπαίδευσης για την αναπηρία και υποστηρικτικές δράσεις».

υγεία, η συμμετοχή στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Για την αντιμετώπιση των προαναφερθεισών προκλήσεων είναι σημαντική η ενίσχυση της ικανότητας των γυναικών και παιδιών με αναπηρία για την προάσπιση των δικαιωμάτων τους.

Στόχοι της εν λόγω διδακτικής ενότητας

Σε επίπεδο γνώσεων:

- ✓ να γνωρίσουν το υπάρχον διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων που προστατεύει και προωθεί τα δικαιώματα των γυναικών και παιδιών με ή χωρίς αναπηρία,
- ✓ να κατανοήσουν τις προκλήσεις και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία στις σύγχρονες κοινωνίες,
- ✓ να διακρίνουν μεταξύ των διαφόρων ειδών διακρίσεων και μορφών βίας.

Σε επίπεδο ικανοτήτων:

- ✓ να συντάσσουν προτάσεις στους αρμόδιους φορείς αξιοποιώντας τις διατάξεις του υφιστάμενου δικαίου δικαιωμάτων για την εκπόνηση και εφαρμογή μέτρων κοινωνικής πολιτικής για την άρση των εμποδίων που υφίστανται οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία,
- ✓ να χρησιμοποιούν το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων για την προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών και γυναικών με αναπηρία,

- ✓ να εφαρμόσουν τις γνώσεις τους σχετικά με τα διαφορετικά είδη διακρίσεων και μορφών βίας για την πρόληψη, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση πιθανών τέτοιων περιστατικών.

Σε επίπεδο στάσεων:

- ✓ να κινητοποιηθούν στη διάδοση της προσέγγισης της αναπηρίας ως ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων,
- ✓ να ευαισθητοποιηθούν στη διαμόρφωση της ενεργού ιδιότητας του πολίτη και να κινητοποιηθούν για συλλογική δράση στο κοινωνικό γίγνεσθαι,
- ✓ να ενθαρρυνθούν στην ενεργό συμμετοχή τους στις οργανώσεις του εθνικού αναπηρικού κινήματος για την αποτελεσματικότερη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους.

Το εγχειρίδιο αποτελείται από τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο εισάγει τις εκπαιδευόμενες στο υφιστάμενο διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων που αφορά τις γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία. Το δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζει/περιγράφει μερικές από τις πιο σημαντικές προκλήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες/α οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία στις σύγχρονες κοινωνίες. Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στην περιγραφή των ειδών διακρίσεων και μορφών βίας προκειμένου να συμβάλει στην πρόληψη, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση των φαινομένων αυτών.

Αρχές συγγραφής

Στο παρόν εγχειρίδιο τηρούνται οι αρχές της μη διάκρισης λόγω φύλου. Η δε χρήση ενός μόνο γένους αφορά αποκλειστικά τη διευκόλυνση του/της αναγνώστη/αναγνώστριας. Επίσης, με κάθε αναφορά στα «άτομα με αναπηρία» στο παρόν εγχειρίδιο, νοείται το σύνολο **(α)** των ατόμων από όλες τις κατηγορίες αναπηρίας, **(β)** των ατόμων με χρόνιες και σπάνιες παθήσεις και **(γ)** των οικογενειών των ατόμων αυτών. Συνολική ή/και συνδυαστική αναφορά, π.χ., χρήση των όρων «άτομα με αναπηρία και χρόνιες παθήσεις» ή «άτομα με αναπηρία και οι οικογένειές τους», γίνεται μόνο όταν κρίνεται απαραίτητο για την κατανόηση του νοήματος.

1. Οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία στο Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων

✦ Σκοπός

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι να εισάγει τις εκπαιδευόμενες στο διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων, που αφορά τα δικαιώματα των γυναικών και παιδιών με αναπηρία.

☰ Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Ύστερα από την ολοκλήρωση της μελέτης του παρόντος κεφαλαίου οι εκπαιδευόμενες θα είναι σε θέση να:

- γνωρίζουν τη Σύμβαση των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες και τη δικαιωματική προσέγγιση της αναπηρίας,
- αναγνωρίζουν τις Συμβάσεις των ΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού και της Εξάλειψης όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών και της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας.

🔍 Έννοιες-κλειδιά

διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων | γυναίκες με αναπηρία | παιδιά με αναπηρία | δικαιωματική προσέγγιση της αναπηρίας | φύλο | παιδική ηλικία

1.1 Εισαγωγή

Η προώθηση και η προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών και των παιδιών έχει λάβει ιδιαίτερης προσοχής στο διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων. Ήδη από το Δεκέμβριο του

1979, η Γενική Συνέλευση των ΗΕ υιοθέτησε τη *Σύμβαση για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Διακρίσεων κατά των Γυναικών*², που έχει ως αποστολή την καταπολέμηση και εξάλειψη των ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων. Ομοίως, σε ό,τι αφορά τα δικαιώματα των παιδιών, το 1989, η Γενική Συνέλευση των ΗΕ υιοθέτησε τη *Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*³ μέσω της οποίας ορίζονται τα ατομικά, πολιτικά, κοινωνικά κ.λπ. δικαιώματα των παιδιών. Ωστόσο, σε αυτές τις δύο συμβάσεις η διάσταση της αναπηρίας δεν είχε συμπεριληφθεί. Παραδείγματος χάρη, στη Σύμβαση των Γυναικών, παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες με αναπηρία έρχονται αντιμέτωπες με πολλαπλές διακρίσεις, δεν υπάρχει αναφορά σε αυτές. Επίσης, στη Σύμβαση του Παιδιού, αν και υπάρχουν δύο άρθρα που αναφέρονται στα παιδιά με αναπηρία (άρθρα 2 και 23), το περιεχόμενο των διατάξεών τους εστιάζει περισσότερο στις «ανάγκες» των παιδιών με αναπηρία και όχι στα δικαιώματά τους⁴. Η υιοθέτηση της *Σύμβασης των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες*⁵ και η «αλλαγή παραδείγματος» που επήλθε μέσω αυτής, αντιμετωπίζοντας τα άτομα με αναπηρία ως «φορείς δικαιωμάτων» και ελευθεριών και όχι ως «αντικείμενα» οίκτου και φιλανθρωπίας, αναγνώρισε τις προκλήσεις και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία

---

² Εφεξής «Σύμβαση των Γυναικών».

³ Εφεξής «Σύμβαση του Παιδιού».

⁴ Skarstad, K. & Stein, MA. (2017). "Mainstreaming disability in the United Nations bodies". *Journal of human rights*, 17(1):1-24.

⁵ Εφεξής «Σύμβαση».

συμπεριλαμβάνοντας δύο άρθρα (άρθρα 6 και 7) που επικεντρώνονται σε αυτές/ά και τα οποία χρήζουν οριζόντιας εφαρμογής.

1.2 Η Σύμβαση των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (CRPD)

Παρά την απουσία των ατόμων με αναπηρία από το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων, οι συνεχείς διεκδικήσεις του αναπηρικού κινήματος είχαν ως αποτέλεσμα το Δεκέμβριο του 2001 να συγκροτηθεί στα ΗΕ μία ad hoc Επιτροπή που ανέλαβε τη διαμόρφωση μιας Διεθνούς Σύμβασης για την Προώθηση και Προστασία των Δικαιωμάτων και της Αξιοπρέπειας των Ατόμων με Αναπηρίες, η υιοθέτηση της οποίας θα συνέβαλλε στην αναγνώριση των ατόμων με αναπηρία ως φορέων δικαιωμάτων και ελευθεριών⁶. Τον Δεκέμβριο του 2006, η Γενική Συνέλευση των ΗΕ υιοθέτησε τη Σύμβαση και το Προαιρετικό Πρωτόκολλό της. Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση μαζί με το Προαιρετικό Πρωτόκολλο τον Μάιο του 2012 με τον ν. 4074⁷.

---

⁶ della Fina, V. et al. (Eds.) (2017). *The United Nations Convention on the rights of persons with disabilities: A commentary*. Cham, Switzerland: Springer, (σσ. 1-39)..

⁷ ΦΕΚ Α' 88/11.04.2012.

1.2.1 Ορίζοντας τη δικαιωματική προσέγγιση της αναπηρίας

Πριν τη διαμόρφωση της Σύμβασης, δύο ήταν τα κυρίαρχα μοντέλα για την κατανόηση της αναπηρίας. Το πρώτο ήταν το ιατρικό μοντέλο, που προσέγγιζε την αναπηρία ως ένα πρόβλημα που βρίσκεται στο σώμα ή στο μυαλό του ατόμου και που μέσω της θεραπείας ή/και της αποκατάστασής του θα μπορούσε να ενσωματωθεί στο ήδη δομημένο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο⁸. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, ξεκινά, ωστόσο, μια έντονη αμφισβήτηση στη μέχρι τότε κυρίαρχη ιατρική αντίληψη. Αιτία ήταν οι διεκδικήσεις των ίδιων των ατόμων με αναπηρία έχοντας ως βασικό τους επιχείρημα ότι η αναπηρία δεν βρίσκεται στο σώμα του ατόμου αλλά στην κοινωνία⁹. Ως απάντηση στο ιατρικό μοντέλο της αναπηρίας αναδύεται το κοινωνικό μοντέλο, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται ένας επαναπροσδιορισμός της αναπηρίας όχι με αναφορά στο άτομο, αλλά με αναφορά στην κοινωνία και στα εμπόδια που αυτή τοποθετεί στο άτομο, τόσο σε ό,τι αφορά το κοινωνικο-υλικό περιβάλλον όσο και το πλαίσιο των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων¹⁰.

---

⁸ Llewellyn, A., & Hogan, K. (2000). "The use and abuse of models of disability". *Disability & Society*, 15(1), 157-65.

⁹ Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. New York: St. Martin's Press.

¹⁰ Union of Physically Impaired Against Segregation (UPIAS). (1976). *Fundamental principles of disability*. London: UPIAS, σ. 14.

Η διαμόρφωση της Σύμβασης βασίστηκε στο κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας λαμβάνοντας, ωστόσο, υπόψη και τη διάσταση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία. Σύμφωνα με τη δικαιωματική προσέγγιση της αναπηρίας, η αναπηρία προκύπτει από: α) τα χαρακτηριστικά των εμποδιζόμενων ατόμων, δηλαδή τη βλάβη ή τη δυσχέρεια του ατόμου, β) τα εμπόδια που τοποθετεί το περιβάλλον (φυσικό, δομημένο, ψηφιακό) και γ) τα εμπόδια συμπεριφοράς και τις προκαταλήψεις που εξακολουθούν να υφίστανται στην κοινωνία σχετικά με τα άτομα με αναπηρία¹¹. Με άλλα λόγια, μέσα από τη δικαιωματική προσέγγιση της αναπηρίας, ο στόχος είναι η δημιουργία μιας κοινωνίας που θα σέβεται την αξιοπρέπεια, την αυτονομία και την ισότητα των μελών της, ανεξάρτητα από τη διαφορετικότητα ή την ποικιλομορφία τους.

1.2.2 Ο σκοπός της Σύμβασης και οι γενικές αρχές της

Στο άρθρο 1 της Σύμβασης διατυπώνεται: (α) ο **σκοπός** της, ο οποίος είναι:

«Να προάγει, προστατεύει και να διασφαλίζει την πλήρη και ίση απόλαυση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών, από όλα τα άτομα με αναπηρίες και να προάγει το σεβασμό της εγγενούς αξιοπρέπειας τους»¹².

¹¹ Βλ. παρ. ε' του Προοιμίου της Σύμβασης.

¹² Βλ. Άρθρο 1 της Σύμβασης.

και (β) ο «**ορισμός**» των ατόμων τα οποία προστατεύει, συγκεκριμένα:

«[Ε]ίναι τα άτομα εκείνα που έχουν μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, νοητικές ή αισθητηριακές βλάβες, που, σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, μπορούν να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία, σε ίση βάση με τους άλλους»¹³.

Το άρθρο 3 της Σύμβασης επικεντρώνεται στις Γενικές Αρχές της Σύμβασης που αποτελούν και το ουσιαστικό «εργαλείο» για τη σωστή ερμηνεία και υλοποίηση όλων των προβλέψεών της. Μάλιστα, το άρθρο αυτό είναι μια καινοτομία που εισάγει η εν λόγω Σύμβαση, με στόχο να περιορίσει την όποια ασάφεια μπορεί να υπάρξει κατά την ερμηνεία των διατάξεών της. Συγκεκριμένα, τη Σύμβαση διέπουν οι εξής 8 Γενικές Αρχές:

1. Ο σεβασμός της έμφυτης αξιοπρέπειας, της αυτονομίας, που περιλαμβάνει την ελευθερία να κάνει τις δικές του επιλογές, και την ανεξαρτησία των προσώπων.
2. Η μη διάκριση.
3. Η πλήρης και αποτελεσματική συμμετοχή και ένταξη στην κοινωνία.
4. Ο σεβασμός της διαφορετικότητας και η αποδοχή των ατόμων με αναπηρία ως μέρος της ανθρώπινης ποικιλομορφίας και της ανθρωπότητας.

---

¹³ Ο.π.

5. Η ισότητα των ευκαιριών.
6. Η προσβασιμότητα.
7. Η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών.
8. Ο σεβασμός των εξελισσόμενων ικανοτήτων των παιδιών με αναπηρία και ο σεβασμός του δικαιώματος των παιδιών με αναπηρία να διατηρήσουν την ταυτότητά τους¹⁴.

Οι Γενικές Αρχές, μεταξύ άλλων, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση: (α) στο ζήτημα των διακρίσεων με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα τα άτομα με αναπηρία, (β) στην *ισότητα μεταξύ των ανδρών και των γυναικών* και αυτό διότι τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρία όταν προσπαθούν να ασκήσουν τα δικαιώματά τους είναι πολύ περισσότερα σε σχέση με αυτά που αντιμετωπίζουν οι άνδρες με αναπηρία, π.χ. στο δικαίωμά τους στην εργασία, στην εκπαίδευση, στην πρόσβασή τους στη δικαιοσύνη κ.λπ. και (γ) στα παιδιά με αναπηρία και στον *σεβασμό των εξελισσόμενων ικανοτήτων τους*.

1.2.3 Το άρθρο 6 «Γυναίκες με αναπηρία» της Σύμβασης

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Σύμβαση είναι η πρώτη σύμβαση που επικεντρώνεται στις διακρίσεις (πολλαπλές/ διαθεματικές) με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες με αναπηρία και που μπορούν να οδηγήσουν στον κοινωνικό

¹⁴ Βλ. άρθρο 3 της Σύμβασης.

αποκλεισμό τους¹⁵. Για τη Σύμβαση, οι πολλαπλές διακρίσεις που υφίστανται οι γυναίκες με αναπηρία δεν αντιμετωπίζονται ως ενδεχόμενη κατάσταση αλλά ως πραγματικότητα¹⁶ και γι' αυτό τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να λαμβάνουν μέτρα, τόσο για την προστασία των δικαιωμάτων τους όσο και για την επίτευξη ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών¹⁷. Το άρθρο 6 έχει οριζόντια εφαρμογή, που σημαίνει ότι για την υλοποίηση των πιο ειδικών δικαιωμάτων που έχουν συμπεριληφθεί στη Σύμβαση (βλ. άρθρα 10-30) πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η διάσταση του φύλου και των ιδιαίτερων αναγκών των γυναικών με αναπηρία¹⁸.

---

¹⁵ Mykitiuk, R. & Chadha E. (2018). Article 6: "Women with Disabilities". Στο I. Bantekas κ.ά. (επιμ.) *The UN Convention on the rights of persons with disabilities: A commentary*, (σσ.171-197). Oxford: Oxford University Press.

¹⁶ Κοντιάδης, Ξ. & Μουσμούντη Μ. (2012). *Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας της ελληνικής νομοθεσίας με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία*. Αθήνα: ΕΣΑμεΑ..

¹⁷ Ό.π.

¹⁸ Εκτός από το Άρθρο 6 της Σύμβασης, η Επιτροπή των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες έχει αφιερώσει και το Γενικό Σχόλιο 3 στις γυναίκες με αναπηρία, παρέχοντας περισσότερη καθοδήγηση για το πώς μπορεί να ερμηνευθεί το περιεχόμενο της Σύμβασης αναφορικά με τα δικαιώματα των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρία. Το Γενικό Σχόλιο 3 είναι διαθέσιμο στο: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/262/56/PDF/G1626256.pdf?OpenElement>.

1.2.4 Το άρθρο 7 «Παιδιά με αναπηρία» της Σύμβασης

Εκτός από τις γυναίκες με αναπηρία, η Σύμβαση δίνει ιδιαίτερη έμφαση και στα παιδιά με αναπηρία λόγω των διακρίσεων και εμποδίων που και αυτά υφίστανται στην καθημερινότητά τους. Το άρθρο 7 έχει επίσης οριζόντια εφαρμογή. Δηλαδή, για την υλοποίηση των επιμέρους ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η διάσταση της παιδικής ηλικίας. Με άλλα λόγια, το άρθρο 7 επιτάσσει να λαμβάνονται υπόψη τόσο η διάσταση της παιδικής ηλικίας κατά την υλοποίηση της Σύμβασης όσο και η λήψη ειδικών μέτρων προκειμένου τα παιδιά με αναπηρία να μπορούν να ασκούν και να απολαμβάνουν τα δικαιώματά τους όπως και τα παιδιά χωρίς αναπηρία¹⁹.

1.2.5 Συμπεριληπτική γλώσσα για την αναπηρία

Η υιοθέτηση της δικαιωματικής προσέγγισης της αναπηρίας από τα συμβαλλόμενα κράτη της Σύμβασης, εκτός από τις αλλαγές που απαιτεί σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των πολιτικών για την αναπηρία, προϋποθέτει και αλλαγές ως προς την ορολογία που συνηθίζεται να χρησιμοποιείται όταν αναφερόμαστε στα άτομα με αναπηρία. Μέχρι και τις μέρες μας, η ορολογία που χρησιμοποιούμε όταν αναφερόμαστε στα άτομα με αναπηρία προέρχεται από ένα «λεξιλόγιο» που είτε αντανakλά παρωχημένες αντιλήψεις και προκαταλήψεις απέναντί τους είτε περιλαμβάνει έννοιες που πηγάζουν από το ιατρικό μοντέλο της αναπηρίας. Εκφράσεις ή έννοιες όπως

---

¹⁹ Κοντιάδης & Μουσμούντη 2012.

«παιδί με ειδικές ανάγκες», «είναι άρρωστη», «δεν βλέπει», «δεν ακούει», «είναι μανιακή», «είναι καθηλωμένο σε αναπηρικό καροτσάκι», «χρειάζεται θεραπεία» κ.λπ. εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στο δημόσιο λόγο, οι οποίες, ωστόσο, δεν συνάδουν με τη δικαιωματική προσέγγιση της αναπηρίας.

Στο πλαίσιο της Σύμβασης, η γλώσσα που οφείλουμε να χρησιμοποιούμε όταν απευθυνόμαστε στα άτομα με αναπηρία πρέπει να είναι *συμπεριληπτική και να δίνει έμφαση στο άτομο και όχι στην αναπηρία του*. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις *Οδηγίες Συμπεριληπτικής Γλώσσας για την Αναπηρία των ΗΕ²⁰*, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας τις ακόλουθες 5 αρχές:

1. να δίνεται έμφαση στο άτομο και όχι στην αναπηρία,
2. να αποφεύγεται η χρήση «ετικετών» και η αναπαραγωγή στερεοτύπων,
3. να αποφεύγεται η χρήση ευφημισμών,
4. η αναπηρία δεν πρέπει να προσεγγίζεται ως ασθένεια ή πρόβλημα,
5. η χρήση της συμπεριληπτικής γλώσσας αφορά τόσο το γραπτό όσο και τον προφορικό και ανεπίσημο λόγο.

---

²⁰ United Nations (2019). Disability-inclusive language guidelines.

Διαθέσιμο στο:

<https://www.ungeneva.org/sites/default/files/2021-01/Disability-Inclusive-Language-Guidelines.pdf>

Προτιμάμε να λέμε...	...και αποφεύγουμε να λέμε
γυναίκα/παιδί με αναπηρία	γυναίκα/παιδί με ειδικές ανάγκες, γυναίκα/ες με ειδικές ικανότητες, ανάπηρη, ανάπηρο παιδί, ΑμεΑ, ΑμΕΑ, ηρωίδα της ζωής
άτομο χωρίς αναπηρία, το υπόλοιπο του πληθυσμού	κανονική/ό, υγιής/ές, φυσιολογική/ό, αρτιμελής/ές
έχει αναπηρία...	υποφέρει από..., πάσχει από..., ταλαιπωρείται από..., χτυπήθηκε από...
γυναίκα/παιδί με νοητική αναπηρία	καθυστερημένη/ο, αργή/ο, ανισόρροπη/ο, χαμηλής νοημοσύνης
γυναίκα/παιδί με ψυχοκοινωνική αναπηρία	παράφρων/ον, τρελή/ό, μανιακή/ό, ψυχικά διαταραγμένη/ο, συναισθηματικά διαταραγμένη/ο, ψυχικά άρρωστη/ο
κωφή ή κωφό παιδί, γυναίκα/παιδί που είναι κωφή/ό, βαρήκοη, γυναίκα/παιδί με ακουστική αναπηρία, τυφλοκωφή	κουφή/ό, κωφάλαλη/ο, μουγκή/ό
τυφλή ή τυφλό παιδί, γυναίκα/παιδί που είναι τυφλή/ό, γυναίκα/παιδί με οπτική αναπηρία, τυφλοκωφή ή τυφλοκωφό παιδί	αόμματη/ο, στραβή/ό

Προτιμάμε να λέμε...	...και αποφεύγουμε να λέμε
γυναίκα/παιδί με αναπηρία λόγου, γυναίκα/παιδί που χρησιμοποιεί εναλλακτική μέθοδο επικοινωνίας	άλαλη/ο, δεν μπορεί να μιλήσει
γυναίκα/παιδί με κινητική αναπηρία, γυναίκα/παιδί με αναπηρία στα άνω ή κάτω άκρα	σακάτης, κουτσή/ό, παράλυτη/ο, κουλή/ό
χρήστρια αναπηρικού αμαξιδίου, γυναίκα/παιδί που χρησιμοποιεί αναπηρικό αμαξίδιο	καθηλωμένη/ο σε αναπηρικό καροτσάκι

[Πηγή: *Disability-inclusive language guidelines*²¹]

1.3 Η Σύμβαση των ΗΕ για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (Σύμβαση των Γυναικών)²²

Η Σύμβαση των Γυναικών υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των ΗΕ το 1979 και το 1993 κυρώθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο με το ν. 2121/1993²³. Η εν λόγω Σύμβαση εστιάζει στα δικαιώματα των γυναικών, διαμορφώνοντας ένα σημαντικό πλαίσιο υποχρεώσεων των

²¹ Διαθέσιμο στο:

<https://www.ungeneva.org/sites/default/files/2021-01/Disability-Inclusive-Language-Guidelines.pdf>

²² Για το περιεχόμενο της Σύμβασης βλ.

https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2018/04/CEDAW_Web_Spreads-1.pdf

²³ ΦΕΚ 25/τ. Α' /3.03.1993.

συμβαλλόμενων κρατών αναφορικά με τις διακρίσεις που υφίστανται οι γυναίκες στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα της ζωής τους. Μάλιστα, η Σύμβαση των Γυναικών είναι η πρώτη πιο εξειδικευμένη σύμβαση των ΗΕ, επειδή εστιάζει αποκλειστικά στα δικαιώματα των γυναικών. Αρχικά, η εν λόγω σύμβαση δεν έκανε κάποια ειδική αναφορά στις γυναίκες με αναπηρία και στις πολλαπλές διακρίσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες. Ωστόσο, το 1991, η Επιτροπή των ΗΕ για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών δημοσίευσε τη Γενική Σύσταση 18²⁴, η οποία επικεντρώνεται στις γυναίκες με αναπηρία επισημαίνοντας τον κίνδυνο της διπλής διάκρισης που διατρέχουν να υποστούν, λόγω της αναπηρίας τους και λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών διαβίωσής τους²⁵.

---

²⁴ Η Γενική Σύσταση 18 είναι διαθέσιμη στο:
<https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom18>

²⁵ Για το πώς μπορεί να γίνει η χρήση της Σύμβασης συνδυαστικά με τη Σύμβαση των Γυναικών βλ. Women with Disabilities Australia (WWDA). (2016). Human Rights Toolkit for Women and Girls with Disabilities, σσ. 34-56, βλ. <https://wwda.org.au/wp-content/uploads/2016/01/WWDA-Human-Rights-Toolkit-Final-Reduced-Filesize.pdf>

1.4 Η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης)²⁶

Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης έρχεται να εμπλουτίσει περαιτέρω το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων εστιάζοντας στην πρόληψη της βίας και στην προστασία των θυμάτων, καθώς και στον τερματισμό της ατιμωρησίας των δραστών. Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των γυναικών με αναπηρία σε ότι αφορά την καταπολέμηση της βίας λόγω του ότι διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο σε σχέση με τα κορίτσια και τις γυναίκες χωρίς αναπηρία να έρθουν αντιμέτωπες με περιστατικά βίας. Η ενδοοικογενειακή βία, η έμφυλη βία, η θεσμική βία, η αναγκαστική στείρωση και άμβλωση, η αντισύλληψη, καθώς και η παρενόχληση (σεξουαλική και μη) αποτελούν παραδείγματα μορφών βίας με τις οποίες δύναται να έρθουν αντιμέτωπες οι γυναίκες με αναπηρία. Εκτός από την καταπολέμηση και εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών και κοριτσιών, η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης δίνει έμφαση στην ανάγκη ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης των γυναικών και κοριτσιών (με ή χωρίς αναπηρία) για τα δικαιώματά τους καθώς και της κοινωνίας εν γένει σε ζητήματα που αφορούν τη βία και τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Η Σύμβαση της

---

²⁶ Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης είναι διαθέσιμη στο:
<https://rm.coe.int/168008482e>

Κωνσταντινούπολης κυρώθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο το 2018 με τον ν. 4531²⁷.

1.5 Η Σύμβαση των ΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Σύμβαση του Παιδιού)

Η Σύμβαση των ΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού είναι ακόμη μία ειδική σύμβαση των ΗΕ, η οποία προσδιορίζει τα δικαιώματα του παιδιού (αστικά, κοινωνικά, πολιτικά, πολιτιστικά κ.λπ.). Η Σύμβαση του Παιδιού υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των ΗΕ τον Νοέμβριο του 1989 και το ελληνικό κοινοβούλιο την κύρωσε το 1992 με τον ν. 2101²⁸. Η βασική ανάγκη πίσω από τη διαμόρφωση της εν λόγω Σύμβασης ήταν η αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπιζόνταν μέχρι τότε τα παιδιά, δηλαδή από «αντικείμενα» οίκτου και φιλανθρωπίας σε δρώντα υποκείμενα-φορείς δικαιωμάτων²⁹. Επίσης, η Σύμβαση του Παιδιού αναγνωρίζει ότι «η παιδική ηλικία είναι μια ευάλωτη στιγμή και ότι τα παιδιά χρειάζονται ειδική φροντίδα και προστασία»³⁰. Όσον αφορά τις θεμελιώδεις αρχές της αυτές είναι: α) όχι στις διακρίσεις (άρθρο 2), β) το καλύτερο συμφέρον του παιδιού (άρθρο 3), γ) η επιβίωση, η ανάπτυξη και η προστασία (άρθρο 6) και δ) η ελευθερία γνώμης και η

---

²⁷ ΦΕΚ Α' 62/5.4.2018.

²⁸ ΦΕΚ 192/τ. Α'/2.12.1992.

²⁹ Βλ. π.χ.: <https://www.unicef.org/greece/σύμβαση-δικαιώματα-παιδιού>

³⁰ Ο.π.

συμμετοχή (άρθρο 12)³¹. Τέλος, όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου³², τα άρθρα 2 και 23 της Σύμβασης επικεντρώνονται στα παιδιά με αναπηρία.

Επιπλέον, το 2006, η Επιτροπή των ΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού δημοσίευσε το Γενικό Σχόλιο 9 που επικεντρώνεται στα παιδιά με αναπηρία. Αυτό που επισημαίνεται στο εν λόγω Σχόλιο είναι ότι οι σοβαρές δυσκολίες και τα εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωπα τα παιδιά δεν οφείλονται στην «αναπηρία» που υπάρχει στο σώμα ή στο μυαλό τους, αλλά στο γεγονός ότι η αναπηρία προκύπτει από την αλληλεπίδρασή τους με τα διάφορα εμπόδια, π.χ. κοινωνικά, φυσικά, αρχιτεκτονικά ή εμπόδια συμπεριφοράς – που η κοινωνία θέτει σε αυτά³³. Με άλλα λόγια, μέσα από το Γενικό Σχόλιο 9 παρατηρείται η μετάβαση από την ιατρική προσέγγιση της αναπηρίας –όπου η βλάβη με την αναπηρία ταυτίζονται– στη δικαιωματική/κοινωνική διάσταση της αναπηρίας, η οποία υποστηρίζει ότι η αναπηρία είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης τριών παραγόντων: της βλάβης/δυσχέρειας του ατόμου, των εμποδίων που θέτει το περιβάλλον και των εμποδίων συμπεριφοράς³⁴. Συνεπώς, ο

---

³¹ *Ο.π.*

³² Το άρθρο 2 εστιάζει στο ζήτημα της μη διάκρισης, ενώ το άρθρο 23 στις ανάγκες των παιδιών με αναπηρία.

³³ UN Committee on the Rights of the Child (2006). General Comment No. 9! The rights of children with disabilities, βλ. https://digitallibrary.un.org/record/593891/files/CRC_C_GC_9-EN.pdf?ln=en

³⁴ Βλ. επίσης σσ. 6-7.

σχεδιασμός οποιασδήποτε στρατηγικής ή πολιτικής, που αφορά την προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρία, οφείλει να λαμβάνει μέτρα για την άρση αυτών.

Δραστηριότητα

Αφού μελετήσετε σύντομα το περιεχόμενο των άρθρων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες και της Σύμβασης των Γυναικών, απαντήστε στο ακόλουθο ερώτημα:

Σε ποια άρθρα από την κάθε Σύμβαση θα μπορούσαμε να βασιστούμε εάν είχαμε να αντιμετωπίσουμε ένα ζήτημα που αφορά τα εμπόδια που αντιμετωπίζει μια γυναίκα με αναπηρία κατά την πρόσβασή της στην εκπαίδευση;

2. Γυναίκες και παιδιά με αναπηρία: Προκλήσεις και εμπόδια που θέτουν οι σύγχρονες κοινωνίες

✦ Σκοπός

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι να παρουσιάσει τις κυριότερες προκλήσεις και εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες/α οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία στις σύγχρονες κοινωνίες, όπως οι διακρίσεις, η (έμφυλη) βία, τα σεξουαλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματα και η συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική ζωή.

☰ Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Ύστερα από την ολοκλήρωση της μελέτης του παρόντος κεφαλαίου οι εκπαιδευόμενες θα είναι σε θέση να:

- αναγνωρίζουν τα εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες/α οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία στις σύγχρονες κοινωνίες,
- βρίσκουν λύσεις για την εξάλειψη και τον περιορισμό των προκλήσεων που υφίστανται.

🔍 Έννοιες-κλειδιά

διακρίσεις | βία | σεξουαλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματα
| συμμετοχή στην πολιτική και κοινωνική ζωή

2.1 Εισαγωγή

Οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία έρχονται καθημερινά αντιμέτωπες/α με προκλήσεις που επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την πλήρη άσκηση και απόλαυση των δικαιωμάτων

τους σε σχέση με τους υπόλοιπους πολίτες. Οι διακρίσεις εις βάρος των γυναικών και παιδιών με αναπηρία, η (έμφυλη) βία, η ελλιπής γνώση αναφορικά με τη σεξουαλική και αναπαραγωγική τους υγεία και δικαιώματα, όπως και η συμμετοχή τους στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας, αποτελούν παραδείγματα των προκλήσεων που οι σύγχρονες κοινωνίες θέτουν σε αυτές/ά.

2.2 Διακρίσεις

Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο³⁵, τόσο οι γυναίκες όσο και τα παιδιά με αναπηρία διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να υποστούν διακρίσεις σε σχέση με τους υπολοίπους. Ενδεικτικό της σημασίας εξάλειψης των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών και των παιδιών με αναπηρία είναι η συμπερίληψη του συγκεκριμένου στόχου στην *Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, που θεσπίστηκε από τα ΗΕ³⁶. Ειδικότερα, στο Στόχο 5 που αφορά την Ισότητα των Φύλων, υπάρχει ειδικός υπο-στόχος, ο 5.1, που

---

³⁵ Βλ. σ. 8.

³⁶ Η Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αποτελεί ένα σύνολο 17 στόχων, προερχόμενων από τις τρεις διαστάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης -κοινωνική, περιβαλλοντική και οικονομική- και αφορά τη μελλοντική διεθνή ανάπτυξη αποσκοπώντας προς τη διαμόρφωση ενός κόσμου που θα είναι πιο δίκαιος, πιο ειρηνικός και πιο υγιής για όλους. Η Ατζέντα 2030 είναι διαθέσιμη στο: <https://unric.org/el/17-στοχοι-βιωσιμησ-αναπτυξησ/>

επικεντρώνεται στην καταπολέμηση «κάθε μορφής διάκρισης σε βάρος των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρία»³⁷.

Το φύλο, η εθνική/εθνοτική ή/και κοινωνική προέλευση, η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, η αναπηρία, η χρόνια πάθηση, οι θρησκευτικές, πολιτικές ή/και άλλες πεποιθήσεις αποτελούν χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν την ταυτότητα ενός ατόμου, και εν προκειμένω των γυναικών και παιδιών με αναπηρία. Παραδείγματος χάρη, μια ηλικιωμένη γυναίκα με αναπηρία μπορεί να δεχτεί *πολλαπλή διάκριση*, επειδή είναι γυναίκα (φύλο), επειδή είναι ηλικιωμένη (ηλικία) ή/και γιατί είναι άτομο με αναπηρία (αναπηρία). Επιπλέον, εξαιτίας της έμμεσης εμπλοκής που έχει μια γυναίκα με την αναπηρία, η ίδια μπορεί να δεχτεί διάκριση λόγω της σχέσης της με ένα άτομο με αναπηρία, όπως μια μητέρα παιδιού με αναπηρία³⁸.

Αντιμέτωπα με τις διακρίσεις μπορούν να έρθουν και τα παιδιά με αναπηρία. Παραδείγματος χάρη, τα παιδιά με αναπηρία μπορούν να υποστούν διακρίσεις στην εκπαίδευση εξαιτίας της μη παροχής των σχολικών εγχειριδίων σε Braille ή σε κείμενο για όλους (easy-to-read) όπως και εξαιτίας της

---

³⁷ Βλ. Ατζέντα 2030.

³⁸ Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας (2019). Κείμενο Πολιτικής: «Γυναίκες και Αναπηρία: Πολλαπλές ταυτότητες, πολλαπλές προκλήσεις», σσ. 1-2. Ανακτήθηκε στις 31/08/2022 από: <https://www.paratiritirioanapirias.gr/el/results/publications/50/kaimena-politikhs-gynaiques-kai-anaphria-pollaples-%20taytohtes-pollaples-proklhseis>

μη παροχής κατάλληλης στήριξης για την κάλυψη ιατρικών αναγκών που ενδεχομένως έχουν.

2.3 Βία

Η βία κατά των γυναικών με ή χωρίς αναπηρία αποτελεί μια εξίσου σημαντική πρόκληση των σύγχρονων κοινωνιών. Ωστόσο, οι γυναίκες με αναπηρία διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να έρθουν αντιμέτωπες με διαφορετικές μορφές βίας κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Ειδικότερα, σύμφωνα με την έκθεση της Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Γυναικών και την Ισότητα των Φύλων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου το 2018, οι γυναίκες με αναπηρία διατρέχουν «διπλάσιο έως πενταπλάσιο κίνδυνο να υπάρξουν θύματα περιστατικών βίας σε σχέση με τις γυναίκες χωρίς αναπηρία»³⁹, ενώ ήδη μια (1) στις τρεις (3) γυναίκες (34%) με αναπηρία ή με πρόβλημα υγείας που κατοικούν στην Ευρώπη δηλώνει ότι έχει υπάρξει θύμα βίας κατά τη διάρκεια της ζωής της από σύντροφό της⁴⁰.

Ομοίως με τις γυναίκες με αναπηρία, τα παιδιά με αναπηρία, ειδικότερα τα κορίτσια, διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βιώσουν κάποιο περιστατικό βίας σε σχέση με τα παιδιά

---

³⁹ Ferragut, RE. (2018). European Parliament resolution on the situation of women with disabilities. European Parliament, November 28. Ανακτήθηκε στις 31/08/2022 από:

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2018-0547_EN.html

⁴⁰ Ο.π.

χωρίς αναπηρία⁴¹. Μάλιστα, τα παιδιά με πολλαπλές ή/και βαριές αναπηρίες, όπως και τα παιδιά με νοητική αναπηρία, διατρέχουν ακόμη υψηλότερο κίνδυνο⁴².

Η βία εναντίον των γυναικών και των παιδιών με αναπηρία μπορεί να εκδηλωθεί με διάφορες μορφές, π.χ. σωματική, ψυχολογική, σεξουαλική, λεκτική κ.λπ. Επιπλέον, τα παιδιά με αναπηρία, εκτός από τις προαναφερόμενες μορφές βίας, αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να υποστούν σεξουαλική κακοποίηση κατά τη διάρκεια της καθημερινής υγιεινής τους ρουτίνας ή να έρθουν αντιμέτωπα με βίαιες συμπεριφορές ή/και καταστάσεις κατά τη διάρκεια κάποιας θεραπείας τους⁴³.

Η καταπολέμηση όλων των μορφών βίας έχει συμπεριληφθεί και στην Ατζέντα 2030⁴⁴. Ειδικότερα, ο υπο-στόχος 5.2 εστιάζει στην «εξάλειψη κάθε μορφής βίας κατά όλων των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρία» και οι υπο-στόχοι 16.1 και 16.2 στοχεύουν στη μείωση όλων των μορφών βίας και στην εξάλειψη της κακοποίησης και εκμετάλλευσης των παιδιών με ή χωρίς αναπηρία.

---

⁴¹ Βλ. π.χ. <https://www.prochildproject.org/2020/12/22/children-with-disabilities-are-more-likely-to-face-violence>

⁴² European Union Agency for Fundamental Rights (2015). Violence against children with disabilities: legislation, policies and programs in the EU. Ανακτήθηκε στις 31/08/2022 από: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-violence-against-children-with-disabilities_en.pdf

⁴³ Ο.π.

⁴⁴ Βλ. Ατζέντα 2030.

2.4 Σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και δικαιώματα

Η επικρατούσα (λανθασμένη) αντίληψη για τις γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρία είναι ότι εξαιτίας της αναπηρίας τους στερούνται των σεξουαλικών και αναπαραγωγικών τους δικαιωμάτων, όπως και ότι δεν μπορούν να έχουν σύντροφο ή να γίνουν μητέρες⁴⁵. Στο πλαίσιο αυτής της «άρνησης» αναγνώρισης των σεξουαλικών και αναπαραγωγικών δικαιωμάτων των γυναικών και κοριτσιών με αναπηρία έχουν χρησιμοποιηθεί ή επιβληθεί πρακτικές, όπως η αναγκαστική στείρωση, η αντισύλληψη και η διαχείριση της εμμηνου ρύσεως, προκειμένου να ελέγξουν το σώμα τους χωρίς τη συγκατάθεσή τους⁴⁶. Αξιοσημείωτο είναι, ωστόσο, ότι μεταξύ των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρία, αυτές που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο στέρησης των σεξουαλικών και αναπαραγωγικών τους δικαιωμάτων είναι οι γυναίκες και τα κορίτσια με νοητικές και ψυχοκοινωνικές αναπηρίες, καθώς και οι γυναίκες και τα κορίτσια που είναι τυφλοκωφές ή με πολλαπλές αναπηρίες⁴⁷.

---

⁴⁵ Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities (2017). Report on sexual and reproductive health and rights of girls and young women with disabilities. Ανακτήθηκε στις 31/08/2022 από: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/214/63/PDF/N1721463.pdf?OpenElement>

⁴⁶ Ο.π.

⁴⁷ EDF (2019). Sexual and reproductive health and rights of women and girls with disabilities. Ανακτήθηκε από: <https://www.edf->

Σε ό,τι αφορά την αναγκαστική στείρωση, σύμφωνα με την έκθεση του Ευρωπαϊκού Φόρουμ Ατόμων με Αναπηρία (EDF), 13 χώρες-μέλη της ΕΕ εξακολουθούσαν (μέχρι και το 2022) να επιτρέπουν τη χρήση αυτής της πρακτικής, παρά το γεγονός ότι το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων την έχει απαγορεύσει ως παραβίαση του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια, τη σωματική ακεραιότητα, την προστασία της ιδιωτικής ζωής και την ελεύθερη εν επιγνώσει συναίνεση⁴⁸. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, οι πρακτικές της αναγκαστικής στείρωσης και της αναγκαστικής άμβλωσης δεν επιτρέπονται⁴⁹. Παρ' όλα αυτά, αν και οι εν λόγω πρακτικές δεν επιτρέπονται από το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, είναι ασαφές εάν γίνεται άτυπη χρήση αυτών.

Άλλες προκλήσεις και εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες/α οι γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρία σχετικά με τα σεξουαλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματά τους σχετίζονται με α) την έλλειψη ενημέρωσης τόσο των ίδιων όσο και της κοινωνίας σχετικά αυτά και β) ζητήματα που

---

feph.org/content/uploads/2021/02/edf_position_paper_on_srhr_english_0.pdf στις 31/08/2022.

⁴⁸ EDF 2022.

⁴⁹ ΕΣΑμεΑ (2019). Ανθρώπινα Δικαιώματα και Άτομα με Αναπηρία. Εναλλακτική Έκθεση (τελική έκδοση) και απαντήσεις στον Κατάλογο Θεμάτων και Συστάσεις. Ανακτήθηκε στις 31/08/2022 από:

<https://www.paratiritirioanapirias.gr/storage/app/uploads/public/5d7/77a/40d/5d777a40dd338339347070.docx>

αφορούν την προσβασιμότητα των υπηρεσιών σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας⁵⁰.

2.5 Συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική ζωή

Το δικαίωμα συμμετοχής όλων των πολιτών τους σε όλες τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε αυτές αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών. Ωστόσο, οι γυναίκες με αναπηρία υφίστανται σημαντικά εμπόδια ως προς την άσκηση και απόλαυση του δικαιώματός τους στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας. Τα εμπειδωμένα στερεότυπα για τα άτομα με αναπηρία σε συνδυασμό με τις αντιλήψεις που υπάρχουν αναφορικά με τη συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική σκηνή/ζωή της χώρας μπορούν να δώσουν μια εξήγηση για τον αποκλεισμό των γυναικών με αναπηρία από την πολιτική σκηνή της χώρας⁵¹. Εκτός όμως από τις υπάρχουσες αντιλήψεις που περιορίζουν σημαντικά τη συμμετοχή των γυναικών με αναπηρία στην πολιτική ζωή της χώρας, εμπόδια προκύπτουν και λόγω του μη προσβάσιμου εκλογικού υλικού αλλά και

---

⁵⁰ Ό.π.

⁵¹ UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women (2013). *Concluding observations on the 7th periodic report of Greece adopted by the Committee at its 54th session*. Ανακτήθηκε στις 31/8/2022 από: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/422/07/PDF/G1342207.pdf?OpenElement>

ολόκληρης της εκλογικής διαδικασίας, π.χ. μη προσβάσιμα εκλογικά κέντρα κ.λπ.⁵²

Μια ακόμη πρόκληση με την οποία έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες με αναπηρία αφορά την πρόσβασή τους στην εργασία και απασχόληση. Σύμφωνα με το Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας της ΕΣΑμεΑ, ο δείκτης απασχόλησης που αφορά τις γυναίκες με σοβαρή αναπηρία ανέρχεται στο 19,3%, που είναι δέκα (10) μονάδες χαμηλότερος σε σχέση με το ποσοστό των ανδρών που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση αναπηρίας (29%)⁵³.

Δραστηριότητα

(Α) Σκεφτείτε άλλες προκλήσεις ή/και εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες/α οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία.

(Β) Τι εμπόδια μπορεί να αντιμετωπίζει ένα παιδί με αναπηρία σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή του στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας μας;

---

⁵² Ό.π.

⁵³ Ό.π.

3. Διακρίσεις και Βία: Πρόληψη, εντοπισμός, αντιμετώπιση

✦ Σκοπός

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι να παρουσιάσει τα διάφορα είδη διακρίσεων και μορφών βίας, προκειμένου οι εκπαιδευόμενες να μπορούν να τα διακρίνουν για την πρόληψη, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση των περιστατικών αυτών.

☰ Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Ύστερα από την ολοκλήρωση της μελέτης του παρόντος κεφαλαίου οι εκπαιδευόμενες θα είναι σε θέση να:

- αναγνωρίζουν τα διαφορετικά είδη διακρίσεων και μορφών βίας,
- εφαρμόζουν τις γνώσεις τους για την πρόληψη, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση των περιστατικών άισης μεταχείρισης και βίας.

🔍 Έννοιες-κλειδιά

είδη διακρίσεων | μορφές βίας | ευαισθητοποίηση | αντιμετώπιση

3.1 Εισαγωγή

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρθηκαν μερικές από τις προκλήσεις τις οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία στις σύγχρονες κοινωνίες. Το παρόν κεφάλαιο θα επικεντρωθεί σε δύο από αυτές τις προκλήσεις. Πιο συγκεκριμένα, στις διακρίσεις και στις

μορφές βίας, αποσκοπώντας στην ενδυνάμωση των εκπαιδευομένων ως προς την πρόληψη, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση αυτών των περιστατικών.

3.2 Διακρίσεις και γυναίκες και παιδιά με αναπηρία

Οι διακρίσεις είναι μία από τις σοβαρότερες προκλήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες αλλά και τα παιδιά με αναπηρία. Η καταπολέμηση και εξάλειψη των διακρίσεων που υφίστανται τα άτομα με αναπηρία κατέχει κεντρικό ρόλο στη Σύμβαση. Μάλιστα, το Άρθρο 5 της Σύμβασης επικεντρώνεται αποκλειστικά στην «ισότητα και μη διάκριση» ενώ εισάγεται και η έννοια των *εύλογων προσαρμογών*, που αποσκοπεί στην εξάλειψη των διακρίσεων απέναντι στα άτομα με αναπηρία.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση, ως διάκριση βάσει αναπηρίας νοείται

οποιαδήποτε διάκριση, αποκλεισμός ή περιορισμός βάσει αναπηρίας, που έχει ως σκοπό ή επίπτωση να εμποδίσει ή να ακυρώσει την αναγνώριση, απόλαυση ή άσκηση, σε ίση βάση με τους άλλους, όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, ατομικό ή οποιοδήποτε άλλο τομέα⁵⁴.

Η Επιτροπή των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία αναγνωρίζει οχτώ είδη διακρίσεων με τα οποία

⁵⁴ Βλ. άρθρο 2 της Σύμβασης.

δύναται να έρθουν αντιμέτωπα τα άτομα με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση. Ειδικότερα, μία γυναίκα ή ένα παιδί με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση μπορεί να δεχτεί *άμεση ή έμμεση διάκριση, διάκριση λόγω σχέσης, διάκριση λόγω νομιζομένων χαρακτηριστικών, πολλαπλή διάκριση, διαθεματική διάκριση⁵⁵, άρνηση εύλογων προσαρμογών ή/και παρενόχληση.*

Στη συνέχεια ακολουθεί παρουσίαση των προαναφερθέντων ειδών διακρίσεων μέσα από τον ορισμό τους όσο και μέσω χρήσης παραδείγματος για την καλύτερη κατανόηση και εξοικείωση της εκπαιδευόμενης.

3.2.1 Τα είδη των διακρίσεων⁵⁶

Άμεση διάκριση είναι η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση που μπορεί να λάβει ένα άτομο εξαιτίας της αναπηρίας ή της χρόνιας πάθησής του σε σχέση με τη μεταχείριση που θα λάμβανε ένα άτομο χωρίς αναπηρία.

Παράδειγμα: Μια γυναίκα με αναπηρία μετά από συνέντευξη που είχε για μια θέση εργασίας προσλαμβάνεται στην εταιρεία. Ύστερα από την πρόσληψή της ενημερώνει τον εργοδότη της ότι είναι άτομο με αναπηρία και τότε ο εργοδότης άμεσα ακυρώνει την πρόσληψή της χωρίς να εξηγήσει το λόγο.

⁵⁵ Το εν λόγω είδος διάκρισης μπορεί να συναντηθεί στην ελληνική γλώσσα και ως «διατομεακή» διάκριση.

⁵⁶ Σχετικά με την Αρχή της Ίσης Μεταχείρισης, βλ. ν. 4443/2016.

Έμμεση διάκριση υφίσταται όταν ένας νόμος, μια πολιτική, μια πρακτική ή ένα κριτήριο, που αν και εκ πρώτης όψεως φαίνεται ουδέτερος/η και δεν έχει κάποια συνέπεια στο άτομο με αναπηρία ή χρόνια πάθηση, μπορεί τελικά να φέρει ένα άτομο με αναπηρία σε μειονεκτική θέση σε σύγκριση με ένα άτομο χωρίς αναπηρία. Ωστόσο, αν τεκμηριώνεται σαφώς η εν λόγω επιλογή της διάταξης, τότε δεν υφίσταται έμμεση διάκριση.

Παράδειγμα: Η μη παροχή σχολικών εγχειριδίων σε εναλλακτικές μορφές, όπως σε Braille ή σε κείμενο εύκολο για ανάγνωση (easy-to-read) αποτελεί έμμεση διάκριση. Αν και τα παιδιά με οπτική και νοητική αναπηρία δεν αποκλείονται από το σχολείο, παρ' όλη αυτά η μη διαθεσιμότητα των σχολικών εγχειριδίων σε εναλλακτικές μορφές εμποδίζει τη συμμετοχή τους σε αυτό.

Διάκριση λόγω σχέσης είναι η λιγότερο ευνοϊκή συμπεριφορά που λαμβάνει ένα άτομο εξαιτίας της στενής σχέσης του με κάποιο/α άτομο/α με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση.

Παράδειγμα: Μια μητέρα παιδιού με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση μπορεί να αντιμετωπίσει διάκριση λόγω της έμμεσης σχέσης της με την αναπηρία.

Διάκριση λόγω νομιζομένων χαρακτηριστικών είναι η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση που δέχεται ένα άτομο επειδή εικάζεται ότι έχει αναπηρία ή χρόνια πάθηση.

Παράδειγμα: Ένα άτομο που συναναστρέφεται άτομα με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση μπορεί να θεωρηθεί ότι και το ίδιο άτομο έχει κάποια αναπηρία και για το λόγο αυτό να υποστεί δυσμενή μεταχείριση.

Πολλαπλή διάκριση είναι η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ένα άτομο όταν συντρέχουν δύο ή περισσότεροι λόγοι διάκρισης. Πιο συγκεκριμένα, οι λόγοι που μπορεί να φέρουν ένα άτομο σε μειονεκτική θέση μπορεί να σχετίζονται με τις πολλαπλές ταυτότητες που μπορεί να έχει ένα άτομο. Το φύλο, η εθνική/εθνοτική ή/και κοινωνική προέλευση, η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, η αναπηρία, η χρόνια πάθηση, οι θρησκευτικές, πολιτικές ή/και άλλες πεποιθήσεις είναι τα χαρακτηριστικά εκείνα που συνθέτουν/δομούν την πολλαπλή ταυτότητα.

Παράδειγμα: Μια γυναίκα μετανάστρια με αναπηρία μπορεί να αντιμετωπίσει πολλαπλή διάκριση τόσο γιατί είναι γυναίκα (φύλο) όσο και γιατί είναι μετανάστρια (φυλή) ή/και γιατί είναι άτομο με αναπηρία (αναπηρία).

Διαθεματική διάκριση είναι η κατάσταση κατά την οποία διάφοροι λόγοι –φύλο, εθνική/εθνοτική ή/και κοινωνική προέλευση, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, αναπηρία, χρόνια πάθηση, θρησκευτικές, πολιτικές ή/και άλλες πεποιθήσεις– όταν αλληλεπιδρούν ταυτόχρονα μπορεί να φέρουν ένα άτομο σε μειονεκτική θέση.

Παράδειγμα: Ο αναγκαστικός τερματισμός μιας κύησης σε μια γυναίκα με αναπηρία είναι μια κατάσταση στην οποία έχουμε διαθεματική διάκριση και συγκεκριμένα τόσο πλόγω φύλου όσο και πλόγω αναπηρίας.

Η διαφορά μεταξύ της πολλαπλής και της διαθεματικής διάκρισης είναι ότι η έννοια της πολλαπλής διάκρισης είναι πιο γενική και καλύπτει όλες τις περιπτώσεις των διακρίσεων που πηγάζουν από διάφορες αιτίες, ενώ στη διαθεματική διάκριση οι αιτίες αλληλεπιδρούν με τέτοιο τρόπο που δεν μπορούν να διαχωριστούν⁵⁷.

Άρνηση εύλογων προσαρμογών⁵⁸ είναι η κατάσταση στην οποία μπορεί να βρεθεί ένα άτομο με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση εξαιτίας της άρνησης παροχής αυτών.

Παράδειγμα: Όταν ένας/μία εργοδότης/τρια αρνείται να υιοθετήσει συγκεκριμένες αλλαγές στο εργασιακό περιβάλλον οι οποίες θα ωφεληούσαν το άτομο με αναπηρία ή χρόνια πάθηση.

⁵⁷ Για τον ορισμό της πολλαπλής και της διαθεματικής διάκρισης, βλ. https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1069?language_content_entity=el

⁵⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Σύμβασης «εύλογη προσαρμογή» είναι εκείνες οι απαραίτητες και κατάλληλες τροποποιήσεις και ρυθμίσεις, που δεν επιβάλλουν δυσανάλογο ή αδικαιολόγητο βάρος, όπου απαιτείται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, προκειμένου να διασφαλιστούν, για τα άτομα με αναπηρίες, η απόλαυση ή η άσκηση, σε ίση βάση με τους άλλους, όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών.

Παρενόχληση είναι η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ένα άτομο με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση εξαιτίας της αρνητικής συμπεριφοράς κάποιου/ας προς αυτό λόγω αυτής καθ' αυτής της αναπηρίας του ή της χρόνιας πάθησής του, έχοντας ως σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειάς του και τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος.

Παράδειγμα: Ο εκφοβισμός, η ψεκτική ή/και σωματική βία προς ένα παιδί ή μια γυναίκα με κινητική ή νοητική αναπηρία εξαιτίας της αναπηρίας αποτελεί παρενόχληση και συνεπώς είναι ένας είδος διάκρισης.

3.3 Βία και γυναίκες και παιδιά με αναπηρία

Η βία ενάντια στις γυναίκες και στα παιδιά με αναπηρία⁵⁹ είναι επίσης μια σημαντική πρόκληση που θέτουν οι σύγχρονες κοινωνίες. Ο εγκλεισμός λόγω της πανδημίας COVID-19 είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση των περιστατικών βίας διεθνώς⁶⁰. Η καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και των παιδιών με αναπηρία αναφέρεται ρητά και στη Σύμβαση. Ειδικότερα, το άρθρο 16 της Σύμβασης επικεντρώνεται στα

⁵⁹ Σχετικά με τη βία ενάντια στα παιδιά με ή χωρίς αναπηρία, βλ. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children> και <https://childhub.org/en/child-protection-online-library/violence-against-children-disabilities-child-hub-summary>

⁶⁰ Βλ. π.χ. <https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2021/11/covid-19-and-violence-against-women-what-the-data-tells-us>

ζητήματα που αφορούν την απαλλαγή από την εκμετάλλευση, τη βία και την κακομεταχείριση των ατόμων με αναπηρία και δη των γυναικών και παιδιών με αναπηρία⁶¹.

Η (έμφυλη)⁶² βία μπορεί να διακριθεί σε διάφορες μορφές – σεξουαλική, ψυχολογική, σωματική, ενδοοικογενειακή βία κ.λπ. Η λεκτική κακοποίηση, η εμπορία ανθρώπων και ο ακρωτηριασμός των γυναικείων οργάνων επίσης αποτελούν μορφές βίας. Ακολουθεί σύντομη παράθεση των προαναφερθεισών μορφών βίας.

3.3.1 Μορφές βίας⁶³

Σωματική βία είναι η βία που ασκείται στο σώμα ενός ατόμου με χτυπήματα, σπρωξίματα κ.λπ. Τα αίτια της σωματικής βίας ποικίλλουν, π.χ. μπορεί να οφείλονται στην επιθετική προσωπικότητα του θύτη, στον ανεπαρκή αυτοέλεγχο, την κατάχρηση ουσιών, όπως αλκοόλ και ναρκωτικά, ή/και σε συμπεριφορικές διαταραχές και διαταραχές προσωπικότητας. Οι συνέπειες της σωματικής βίας είναι ο

⁶¹ Βλ. άρθρο 16 της Σύμβασης.

⁶² Η έννοια της έμφυλης βίας αφορά όλες τις επιβλαβείς πράξεις προς ένα άτομο με βάση το φύλο του. Η έμφυλη βία αποτελεί σοβαρή παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ενώ θέτει σε σοβαρό κίνδυνο τη ζωή και την υγεία των θυμάτων (Πηγή: <https://www.unhcr.org/gender-based-violence.html>).

⁶³ Η διαμόρφωση του περιεχομένου αυτής της υπο-ενότητας βασίστηκε στους ορισμούς που είναι διαθέσιμοι στην ιστοσελίδα του UN Women Australia. Βλ. <https://unwomen.org.au/types-of-violence-against-women-and-girls>

πόνος και ότι τίθεται σε κίνδυνο η σωματική ακεραιότητα του ατόμου.

Ψυχολογική βία είναι ένα είδος βίας που εκδηλώνεται μέσα από μορφές λεκτικής επιθετικότητας – εκφοβισμού, προσβολών, απειλών, χειραγώγησης, ταπείνωσης, απαξίωσης, απομόνωσης, παιχνιδιών μυαλού κ.λπ. Οι αιτίες πίσω από την εκδήλωση ψυχολογικής βίας ποικίλλουν, π.χ. μπορεί να οφείλονται στο χαρακτήρα ενός ατόμου, όπως το να μιλά άσχημα και υποτιμητικά προς ένα άλλο άτομο, μέσω προσβολών ή εξαιτίας έλλειψης ελέγχου της συμπεριφοράς του θύτη σε μια δεδομένη στιγμή. Συνέπειες της ψυχολογικής βίας είναι η συναισθηματική βλάβη του θύματος καθώς και οι σοβαρές συνέπειες στην ανάπτυξη και αυτοεκτίμησή του. Για παράδειγμα, οι βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες της ψυχολογικής βίας σε ένα άτομο μπορούν να εκδηλωθούν μέσω ψυχολογικού τραύματος, μετατραυματικού στρες, άγχους, κατάθλιψης κ.λπ.

Σεξουαλική βία είναι κάθε σεξουαλική πράξη που διαπράττεται χωρίς τη θέληση του άλλου ατόμου, όπως όταν ένα άτομο δεν δίνει τη συγκατάθεσή του, είναι παιδί, είναι άτομο με νοητική αναπηρία, ή είναι υπό την επήρεια χρήσης ουσιών, π.χ. αλκοόλ και ναρκωτικά,. Με άλλα λόγια, το θύμα εξαναγκάζεται να εμπλακεί σε κάποιο είδος σεξουαλικής συμπεριφοράς χωρίς να το επιθυμεί. Η σεξουαλική βία μπορεί να περιλαμβάνει σεξουαλική επίθεση, σεξουαλική κακοποίηση, σεξουαλική παρενόχληση και βιασμό. Το ψυχολογικό τραύμα, το άγχος, η κατάθλιψη, οι εθισμοί είναι μερικές από τις συνέπειες της εν λόγω μορφής βίας.

Ενδοοικογενειακή βία αφορά τη βίαιη ή/και κακοποιητική συμπεριφορά ενός ατόμου προς ένα άλλο μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, π.χ. γάμος ή συμβίωση, προκειμένου να διατηρήσει ή να αποκτήσει την εξουσία και τον έλεγχο του/της συντρόφου του. Τα παιδιά μπορεί επίσης να πέσουν θύματα ενδοοικογενειακής βίας, είτε ως μάρτυρες περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας είτε ως θύματα κακοποίησης. Η ενδοοικογενειακή βία μπορεί να εκδηλωθεί μέσω διαφόρων ενεργειών –π.χ. σωματικών, σεξουαλικών, ψυχολογικών, λεκτικών ή/και οικονομικών– ή και μέσω συνδυασμού αυτών.

Ακρωτηριασμός των γυναικείων γεννητικών οργάνων είναι η πρακτική που έχει ως σκοπό να τραυματίσει ή να αλλοιώσει τα γεννητικά όργανα των γυναικών και των κοριτσιών με αναπηρία, χωρίς να υφίσταται συγκεκριμένος ιατρικός λόγος. Η αιτία που επιλέγεται αυτή η «μορφή» βίας οφείλεται στις παρωχημένες αντιλήψεις για το γυναικείο φύλο και τη σεξουαλικότητά του πριν την προετοιμασία των κοριτσιών για την ενηλικίωση και το γάμο⁶⁴.

Κακομεταχείριση είναι μια μορφή βίας που προκύπτει από το συνδυασμό της σωματικής, σεξουαλικής, ή/και ψυχολογικής βίας. Η παραμέληση των βρεφών, παιδιών και εφήβων από τους γονείς ή τους φροντιστές αποτελεί

---

⁶⁴ Από το 1997, ύστερα από κοινή δήλωση του ΠΟΥ, της UNICEF και της UNFPA, ο ακρωτηριασμός των γυναικείων γεννητικών οργάνων αναγνωρίζεται ως μορφή βίας. Για περισσότερα, βλ. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/41903/9241561866.pdf>

παράδειγμα κακομεταχείρισης και μπορεί να λάβει χώρα είτε στο σπίτι στο οποίο διαβιών, είτε στο περιβάλλον του σχολείου, των ιδρυμάτων και των ορφανοτροφείων.

Εκφοβισμός είναι η ψυχολογική και σωματική κακοποίηση συνήθως ενός ασθενέστερου ατόμου από ένα άλλο άτομο. Ο εκφοβισμός μπορεί να προκαλέσει σωματικές, ψυχολογικές ή/και κοινωνικές βλάβες στο θύμα. Ως επί το πλείστον, τα περιστατικά αυτής της μορφής βίας λαμβάνουν χώρα στο σχολείο και σε χώρους όπου συγκεντρώνονται παιδιά, αλλά και στον χώρο εργασίας, στο οικογενειακό περιβάλλον ή/και διαδικτυακά.

Εμπορία ανθρώπων αφορά την εκμετάλλευση, τη διακίνηση και το εμπόριο των ανθρώπων μέσα από την άσκηση βίας προς τα θύματα, τον εξαναγκασμό τους καθώς και την εξαπάτησή τους. Οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο εκμετάλλευσης και εμπορίας ανθρώπων σε σχέση με τα άτομα χωρίς αναπηρία, πόσο μάλλον την τρέχουσα περίοδο στο πλαίσιο της παγκόσμιας μετανάστευσης⁶⁵.

Διαδικτυακή βία είναι κάθε πράξη βίας που πραγματοποιείται ή διαπράττεται μέσα από τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας και των ψηφιακών περιβαλλόντων,

---

⁶⁵ EDF (2022). Combatting trafficking in persons with disabilities. Position Paper. Ανακτήθηκε από <https://www.edf-feph.org/content/uploads/2022/03/EDF-position-on-combatting-human-trafficking-%E2%80%93-review-of-EU-rules-1.pdf> στις 31/08/2022.

π.χ. διαδίκτυο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κινητά τηλέφωνα, παιχνίδια υπολογιστών, κ.λπ.

3.4 Αντιμετωπίζοντας τα είδη διακρίσεων και τις μορφές βίας

Οι υπο-ενότητες 3.2 και 3.3 παρουσίασαν τα είδη των διακρίσεων και μορφών βίας προκειμένου να συμβάλουν στην πρόληψη και τον εντοπισμό των εν λόγω περιστατικών, γεγονός που αποτελεί το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της καταπολέμησής τους.

Ως προς την αντιμετώπιση των περιστατικών αυτών, εάν είστε άτομο που έχει δεχθεί συμπεριφορά άνισης μεταχείρισης ή θέλετε να αναλάβετε δράση εκπροσωπώντας ένα άτομο με αναπηρία ή/και χρόνια πάθηση, τότε χρειάζεται να γίνει αναφορά του περιστατικού στο Συνήγορο του Πολίτη, που είναι ο αρμόδιος θεσμικός φορέας για την προστασία, την προάσπιση και την προαγωγή της αρχής της ίσης μεταχείρισης στη χώρα μας. Σε ό,τι αφορά την καταγγελία περιστατικού βίας, μπορείτε να επικοινωνήσετε με τη Γραμμή SOS 15900, η οποία δίνει τη δυνατότητα τόσο στις γυναίκες (με ή χωρίς αναπηρία) που έχουν πέσει θύματα βίας όσο και σε τρίτα πρόσωπα, να έρθουν άμεσα σε επαφή με τον αρμόδιο φορέα αντιμετώπισης της έμφυλης βίας⁶⁶. Επίσης, μπορείτε

---

⁶⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://womensos.gr/15900-24ori-tilefoniki-grammi>

να επικοινωνήσετε και με τις Υπηρεσίες Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας της Ελληνικής Αστυνομίας⁶⁷.

Τέλος, μπορείτε να επικοινωνήσετε με την υπηρεσία της ΕΣΑμεΑ «Διεκδικούμε Μαζί»⁶⁸ –στην Αθήνα ή/και στα κατά τόπους παραρτήματά της– που έχει ως στόχο την καταπολέμηση του αποκλεισμού και των διακρίσεων που υφίστανται τα άτομα με αναπηρία, παρέχοντας περισσότερες συμβουλές ή/και κατευθύνσεις με βάση τις ανάγκες της κάθε ενδιαφερόμενης.

Δραστηριότητα

1. Στην ιστορία που ακολουθεί βρείτε το είδος της διάκρισης; Η Μάγδα είναι υπάλληλος σε μια εταιρεία. Ο γιος της, τον οποίο μεγαλώνει μόνη της, ύστερα από ατύχημα που είχε, απέκτησε κινητική αναπηρία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Μάγδα να χρειάζεται να λείπει αρκετά συχνά από τη δουλειά όταν ο γιος της τη χρειάζεται, π.χ. για να τον συνοδεύσει στο κέντρο αποκατάστασης, κ.λπ. Ο εργοδότης της δεν αποδέχεται τη νέα κατάσταση, κι επειδή θεωρούσε ότι η Μάγδα δεν είναι συνεπής στις επαγγελματικές υποχρεώσεις της, αποφάσισε να την απολύσει.

⁶⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.

<https://www.astynomia.gr/odigos-tou-politi/chrisimes-symvoules/endoikogeneiaki-via>

⁶⁸ Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την υπηρεσία «Διεκδικούμε Μαζί» μπορείτε να βρείτε στον ακόλουθο

σύνδεσμο: <http://139.144.147.121/contact/let-s-do-it-together>

2. Ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι μορφή βίας με την οποία μπορεί να έρθουν αντιμέτωπα τα παιδιά με αναπηρία στο διαδίκτυο. Μπορείτε να αναφέρετε με ποιο τρόπο μπορεί να εκδηλωθεί;

Απαντήσεις δραστηριοτήτων

Κεφάλαιο 1:

Από τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τα άρθρα: 6 (γυναίκες με αναπηρία), 5 (ισότητα και μη διάκριση) και 24 (πρόσβαση στην εκπαίδευση). Και από τη Σύμβαση των Γυναικών τα άρθρα 1 (ορισμός των διακρίσεων) και 10 (ίσα δικαιώματα στην εκπαίδευση).

Κεφάλαιο 2:

Μια άλλη πρόκληση με την οποία μπορεί να έρθουν αντιμέτωπες οι γυναίκες και τα παιδιά με αναπηρία είναι εξαιτίας των εξελίξεων στα ψηφιακά περιβάλλοντα όπως και το ότι στερούνται να λαμβάνουν τα/οι ίδια/ες αποφάσεις για ζητήματα που τα/τις αφορούν.

Κεφάλαιο 3:

1. Η απάντηση στο παράδειγμα είναι, διάκριση λόγω σχέσης. Η Μάγδα είναι μητέρα παιδιού με αναπηρία.

2. Πιθανές απαντήσεις: (α) Μέσω της αποστολής κακόβουλων μηνυμάτων κειμένου, κλήσεων ή emails, και (β) μέσω της δημοσίευσης ιδιωτικών φωτογραφιών στο διαδίκτυο και αποστολής τους σε άλλους.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Κοντιάδης, Ξ. & Μουσμούντη, Μ. (2012). *Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας της ελληνικής νομοθεσίας με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία*. Αθήνα: ΕΣΑμεΑ.
- della Fina, V., Cera, R. and Palmisano G. (Eds.) (2017). *The United Nations Convention on the rights of persons with disabilities: a commentary*. Cham, Switzerland: Springer.
- Lord, JE. et al. (2012). *Human rights. YES! Action and advocacy on the rights of persons with disabilities*. 2nd edition. Human Rights Education Series. Topic Book 6. Minneapolis, MN: University of Minnesota Human Rights Center.
- Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας (2019). Κείμενο Πολιτικής «Γυναίκες και Αναπηρία: Πολλαπλές ταυτότητες, πολλαπλές προκλήσεις». Αθήνα: ΕΣΑμεΑ.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ & ΧΡΟΝΙΕΣ ΠΑΘΗΣΕΙΣ

Λεωφ. Ελ. Βενιζέλου 236, 16341 Ηλιούπολη, Αθήνα
Τηλ.: 210 9946924 • E-mail: info@in-esamea.gr
Ιστοσελίδα: in-esamea.gr

 INESAmEa

 INESAmEa

 IN ESAmEAGR

 inesameagr

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

